گۆڤارا زانستێن مرۆڤایەتی یا زانکۆیا زاخۆ
مجلة العلوم الانسانية لجامعة زاخو
Humanities Journal of University of Zakho (HJUOZ)
Vol. 13, No. 1, pp. 147–155, January-March-2025.
hjuoz.uoz.edu.krd
p-ISSN: 2664-4673
e-ISSN: 2664-4681
journals.uoz.edu.krd

ڕەنگڤەدانا بنەمایێن ئێکەتییا هەبوونێ یا (ئبن عەرەبی) د بەرهەمێن (ئەحمەدێ خانی)دا

وحيد نعمت رمضان [1]* و شڤان قاسم حسن [2]

[1] پشکا زمانێ کوردی، کۆلیژا زانستێن مرۆڤایەتی، زانکۆیا زاخۆ، هەرێما کوردستانێ – عێراق.
(Waheed.ramadhan@uoz.edu.krd)
[2] پشکا زمانێ کوردی، کۆلیژا بنیات، زانکۆیا زاخۆ، هەرێما کوردستانێ – عێراق.

وەرگرتن: 2024/12 پەسەندکرن: 2025/02 بەلاڤکرن: 2025/03 https://doi.org/10.26436/hjuoz.2025.13.1.1526

پۆختە:

ژ تیۆرێن هزری یێن د ناڤ جیهانا ئیسلامیدا ڕەنگڤەداین، ب تایبەت د ناڤ سۆفیگەریێدا، ئەو ژی بابەتێ (ئێکەتییا هەبوونێ)یە، ئەوا ل دەڤ عارفێ ئەندەلۆسی (ئبن عەرەبی١١٦٤-١٢٤٠ز) گەهشتییە کەمالا خوە یا هزرێ. مەرەم ژ ئێکەتییا هەبوونێ، ئەو ئێکاتییا بلندە یا ب جۆرەکێ بەرامبەری یێ ئیلاهییات و مرۆڤی سالۆخ ددەت، خودێ سروشتێ مرۆڤی هلدگرت، لاهۆت کاکلک و ناڤەڕۆکا ناسۆتی د ناڤ خوەدا دگرت، و ناسۆت دبت ئەگەرا ڤەگرتنا لاهۆتێ و ب گۆتنەکا دی؛ مرۆڤ د حەقیقەتدا دبیت مەلەکووتی و ب ڕێکا ئەوێ ب ڕێڤە دچت، خودێ ب ڕەنگەکێ باتنی د ناڤ مرۆڤیدا هەیە و مرۆڤ د ناڤ خودێدا فەنا دبیت. گرنگیا ڤەکۆلینێ د ئەوێ چەندێدایە، چ ڤەکۆلەرەکێ ژ بەرییا نها دەست بۆ ڤی بابەتێ گرنگ د هزرا شاعیرێ کورد (ئەحمەدێ خانی) و تیۆرییا دیارکریدا نەبرییە. گریمانە دهێتەکرن کو ئەحمەدێ خانی ئێک ژ ئەوان شاعران بیت یێن باوەری ب هزرا ئێکەتییا هەبوونێ یا ئبن عەرەبی هەیە و د ناڤ بەرهەمێن خوەدا ئەڤ بابەت بکارهینا بیت. ئەنجامێن ڤەکۆلینێ ئەوێ ڕاستییێ نیشان ددەن، ئەو ب ڕێکا عشقێ بەرەڤ ئێکەتییا هەبوونێ چوویە، ژ عشقا مەجازی بەرەڤ عشقا حەقیقی دچت، دەرکەڤتنا خودێ (خالق) د ناڤ بوونەوەران (مخلوقات) دا. ئانکو ل دەڤ وی خالا سەنتەری و هەبوونا ڕەها خودێیە، بوونەوەرێن دی ڕەنگڤەدانا ئەوێ هەبوونێ دکەن. یان ب هزرەکا دی؛ خودێ (نوورا نوورایە)، بوونەوەران ژی ژ وێ نوورێ بەهرا خوە وەرگرتییە.

پەیڤێن سەرەکی: هەبوون، ئێکەتییا هەبوونێ، ئبن عەرەبی، ئەحمەدێ خانی، بەرهەمێن ئەحمەدێ خانی.

1 -پێشەکی

ئێکەتییا هەبوونێ (وحدة الوجود)، ئەڤ تێگەهـ ژ دوو پەیڤێن جودا پێکدهێت، پەیڤا (وحدة) ب واتایێن "١- ڤەدەری. ٢- ئێکگرتن. ٣- ئێکانەتی" (دۆسکی، ٢٠١٦: ١٠٦٤)دهێت. د ناڤ فەرهەنگا (دهخدا)دا، پەیڤا ئێکاتی (وحدة) ب واتایێن "ئێکبوون، ئێکاتی، تاکایەتی، تەنهایی" (دهخدا، جلد پانزدهم، ١٣٧٧: ٢٣١٣٥). ئێکاتی ب واتایا "ئێک، ئێکانە دهێت و ل دەڤ عارفان واحدیەت دەربڕینە ژ زاتی کو سەرەکانییا ناڤان ژ وییە و ئەحەدیەتا ناڤان ب زاتییە گەلەکییا ناڤان ب سیفەتایە" (سجادی، ١٣٨٣: ٧٧٧). ئێکێ ڕاستەقینە، "ئەو هەبوویێ ب کریارە یێ دەربڕینێ ژ وێ واتایێ دکەت کو گوهۆڕین و گەلەکی ل دەڤ وی ب چ ڕەنگان نابیت، ناهێت قیاس کرن ب چ سیفەتێن لەشدارییێ، ئەو د ناڤ گەردوونی نەوەکو کەسێیە و چ شەبیهێن خوە نینن، ئەو زاتێ حەقێ بلندە" (سجادی، ١٣٨٣: ٧٧٨).

مەزنە شێخێن تەسەوفێ زاراڤێ تایبەت ب ئێکاتییێڤە یا ل دویڤ هزرا خوە بکارهینایە، ئەو زاراڤ ئێکانەتییا خودێ د ناڤ خوەدا دگرت "ژ بەرکو ئێکاتی (وحدت) ناهێتە دابەشکرن و دابەشبوونێ قەبویل ناکەت، لەوڕا ئەوان تێگەها (احدیت) بۆ بکارئینایە، ئەو تێگەهێ ژ پێکهاتا پەیڤا (احد) هاتییە وەرگرتن، ب واتایا (ئێکانە)یە و ئەو د دەمەکێدا ژ (وحدت)ێ یاکو ژ ئالییێن گشتیڤە پێکهاتییە دیار دبیت، ئەوان ناڤێ (واحدیت) ڕەها کرییە، ئەو ژی ژ (واحد)ی پەیدابوویە، ب ڕامانا سالۆخەتێ (ئێکاتی)یێ دهێت" (بورکهارت، ١٣٧٤: ٦١) ل دەڤ سۆفیان ئێکاتی (وحدت) بنیاتە و ئەو پێکهاتێن دی یێن پەیڤێ کو دبن وەسف و سالۆخەت ژ بۆ وێ ئێکاتییێ د ناڤ پەیڤێن وەکو (احدیت، احد، واحدیت و واحد)دا دەردکەڤت.

هەر دیسان پەیڤا (الوجود) ب واتایێن "١- هەبوون، ٢- خەریبی، ٣- ل نک سۆفیان دبیتە نەمانا سالۆخەتێت بەنیا ل نک مریدی ب خەریبییا ل نک چێدبت" (دۆسکی، ٢٠١٦: ١٠٦٥) دهێت. هەروەسا ب واتایا "هەبوون و دژی نەبوونێ، هەبوون د عورفیدا ب واتایا لەش و بەدەنێ بکارهاتییە" (دهخدا، جلد پانزدهم، ١٣٧٧: ٢٣١٣٠). هەر دیسان هەبوون ل دەڤ سۆفی (ئەبو سەعیدێ خەراز) ئانکو "کەشفا حالی و زانینا حالییە بێ حال" (صدری نیا، ١٣٨٨ :٥٨٩). هەروەسا (وجوود) ب واتایێن "١- هەیە، دیاربوون ٢- هەبوون، بوون ٣- دیاربوو ٤- هەین، بەرامبەر نەبوونێ ٥- د تەسەوفیدا ب واتایا ژ ناڤچوونا کەسەکێیە و ژ دەستدانا سالۆخەتێن بەشەرییە ب ڕێکا هەبوونا زاتێ حەق؛ چونکی دەما سۆلتانێ حەق (خودێ) دەردکەڤت، مرۆڤاهی نامینیت" (معین، ١٣٨٦: ١٧٤٠).

* ڤەکولەرێ بەرپرس.

This is an open access under a CC BY-NC-SA 4.0 license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/)

هەر دیسان هەبوون (وجود) د ناڤ فەرهەنگێن سۆفیاندا ب ڤی ڕەنگی هاتییە نیاسین "بریتییە لە کۆمبوونی سیفەتە مرۆڤییەکانی بەندە لە بوونی حەقدا؛ چونکە هەر کە دەسەلاتی حەقیقەت دەرکەوت مرۆیی نامێنێت، وجوود تایبەتیترە لە وەجد و ویژدان لەبەر بەردەوامییەکەی بە دەوامی شهوود و نەمانی وەجددار تێیدا و کۆمبوونی لە هەموو بوونی خۆی" (شوان، ٢٠١٠: ٣٣٥). هەبوون د واتایا خوە یا فەلسەفیدا و د ناڤ هزرا فەلسەفا ئیشراقی یا (شێخ شەهابەدین سوهرەوەردی)دا ب واتایا "هەبوون ئەو یا نەهێتە بەشکرن، هەروەسا ناهێتە دابەشکرن، سنوور بۆ نینە، چ تشت ژ ئەوێ دیارتر نینە و چ وێنە ژی نینە" (غفاری، ١٣٨٠: ٣٦٨). هەر ئێک ژ تێگەهێن (هەبوون، تشت و ئێکاتی) ژ ڕەگەزێن بلند دهێن نیاسین، ژ بەر ڕوون و ئاشکراییا وان، ئەو ناهێن پێناسەکرن و پێدڤی ب پێناسەکرنێ نینن. ئەڤ تێگەهـ د ناڤ ئالییێن جودا یێن فەلسەفا ئیسلامیدا هاتینە بەحسکرن "حەکیمێن مەشائی و دویڤچوویێن وان و ل سەرێ هەمییان ژی (ابن سینا) ل ئەوێ باوەرێنە هەبوون تشتەکێ بنیاتییە و سوهرەوەردی وەکو فەیلەسۆفێ ئیشراقی ل وێ باوەرێیە ماهییەت بنیاتە، تەیارێ سێیێ ژ فەلسەفا ئیسلامی، ڕەوتێ فەلسەفا مەلا سەدرایێ شێرازییە، ئەڤا تیۆرێن وێ ل ژێر کاریگەرییا هزرێن مەشائی و ئیشراقی و عیرفان و پەرتووکێن دینی و دیتنێن مەزهەبی ژ دایکبووینە، ئەو ژی د وێ باوەرێدایە هەبوون بنیاتە" (غفاری، ١٣٨٠: ٣٦٩). کەواتە د پێناسەکرنا هەبوونێدا سێ دەستە پەیدا دبن، "دەستەیەک ژ وان دبێژن: هەبوون وێنەیەکێ بەدیهییە و ئەم نەشێین پێناسا وێ بکەین، ئەگەر پێناسەیەک بۆ بهێتەکرن ژی ب تنێ پێناسەیەکا بێژەییە و نە زێدەتر. دەستەیەکا دی؛ بەروڤاژی بۆ دچن، ل وێ باوەرێنە، هەبوون ژ کریارەکا تیۆرییە، لەوڕا د شیاندایە بهێت پێناسەکرن، دەستەیا سێیێ ل وێ باوەرێنە، هەبوون کریارەکا تیۆری و ب دەستڤەئینانێیە، بەلێ هزر لێکرن د شیاندا نینە، لەوڕا پێناسەکرنا وێ د شیاندا نینە؛ چونکی هەتا تشتەک دیار نەبیت، ئەم نەشێین پێناسە بکەین" (سجادی، ١٣٣٨: ٣٤٧).

هەبوون؛ وەکو چەمکەکێ فەلسەفی، ب ڕەنگەکێ گشتی ئەم دشێین ب سەر دوو جۆرێن سەرەکیدا دابەش بکەین. ئێک: هەبوونا ڕەهایە (وجود المطلق)، ئەو جۆرێ هەبوونێیە یاکو چ جاران بەرزە نابت، ژیانا هەمی بوونەوەران ب وێڤە گرێداییە، ئەو سەرەکانییا ئاڤا ژیانێیە، دڤێت هەمی دەمان هەبت، ئەڤە ئەوە یا ئەم د هزرا ئیسلامیدا دبێژنێ خودێ (الله). دوو: ئەو هەبوونە یاکو ژ ئەگەرێ هەبوونا ئێکێ پەیدابووی، ب هەبوونا ئێکێ، ئەڤ هەبوون هەبوویە، ئەڤ جۆر ل دەڤ فەیلەسۆفان ب تشتەکێ دبت هەبت (ممکن الوجود) دایە دیارکرن، ئەڤ هەبوون ژی ئەو بوونەوەرن یێن هەبوونا ئێکێ ئافراندین، ئانکو پێدڤی ب هەبوونەکا دی ژ دەرڤەی خوە هەیە.

د فەلسەفێدا چەند جۆرێن هەبوونێ دهێن دیارکرن، ژ وان ژی:

ئێک: ئێکاتییا ڕاستەقینە (وحدت حقیقی)، هەردەما تشتێن زێدە ب تنێ ژ ئالییەکێڤە هاتنە لێکدان و گەهشتن ئێک، وی دەمی ئێکییا وان ئێکیەکا ڕاستەقینەیی نابت، بەلکو هەردەما تشت ژ هەمی ئالییانڤە هاتنە لێکدان، وی دەمی دبن ئێکییا ڕاستەقینە.

دوو: ئێکاتییا کەسی (وحدت شخصی)، ئانکو هەبوویێ ئێکانە ب ڕێکا ئێکاتییا کەسی دهێت دیارکرن.

سێ: ئێکاتییا جیهانێ (وحدت عالم)، حەکیمان گۆتییە: ئێکاتییا جیهانێ بەلگەیە ل سەر ئێکاتییا ئامیری. ئەرستۆ ب ڕێکا ئێکاتییا جیهانێ گەهشتییە نیاسینا بنیاتێ (خودێ).

چار: ئێکاتییا ڕێژەیی، وەکو ئەوێ ئێکاتییا د ناڤبەرا شاهـ و عەسکەریدا، یان ژی پەیوەندییا د ناڤبەرا سەرۆک و تاکەکەساندا.

پێنچ: ئێکاتییا هەبوونێ، عارف و بەشەک ژ فەیلەسۆفێن ژ عرفانێ ڤەخوارین، دبێژن: هەبوون د پلەیا زاتێ خوەدا ئێکە و گەلەکییا پەیدابووی ژ ماهییەتێیە، ئەڤا دبیت تەجەللی و ڕەنگڤەدانا زاتێ حەق، هەبوونا د جیهانێدا هەمان هەبوونە یاکو دبیت هەبوونەکا ڕەهایە و بوونەوەرێن دی بەهرەیەکن ژ وێ هەبوونا ڕەها و فەیزا هەبوونا ئێکانەنە یا ئێکاتییا حەق (سجادی، ١٣٣٨: ٣٥٤). ئەڤی بابەتێ پلەیێن هەبوونێ ئەم دشێین ب ڤی ڕەنگێ ل خارێ هێلکاریێ بۆ بکێشین.

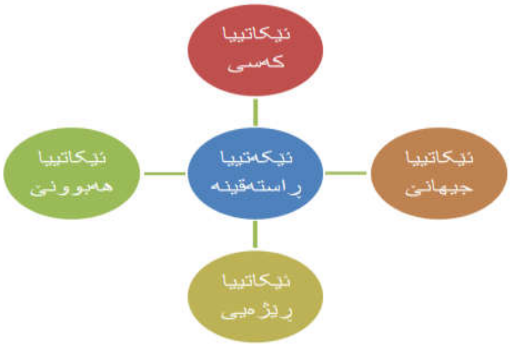

هێلکارییا ژمارە (١) پلەیێن هەبوونێ د فەلسەفێدا

گرنگییا ڤەکۆلینێ، ژ بەر ئەنجامنەدانا ڤەکۆلینێن تایبەت ل دۆر بەرهەمێن ئەحمەدێ خانی د ئالییێ بابەتێن هزرا فەلسەفا سۆفیگەریدا، ب تایبەت د بابەتێ ئێکەتییا هەبوونێدا، گرنگییا ئەڤێ ڤەکۆلینێ د وی بابەتیدا دەردکەڤت کو خوە ل بابەتەکێ هەستیار ل دەڤ شاعرەکێ ناڤدارڤە کرییە خودان و ڤەکۆلەر ڕابوویە ب خواندنەکا هزری ژ بۆ بەرهەمێن خانی.

ئارمانج ژ ڤەکۆلینێ ئەوە، ئەم بشێین ئەو ئالییێن گرێدایی دبن چارچووڤێ ئێکەتییا هەبوونێدا دیار بکەین. بزانین کیژان بەرهەمێن ئەحمەدێ خانی زێدەتر ئەڤ بابەت د ناڤدا ڕەنگڤەددەت؟ هەر دیسان خالەکا دییا گرنگ ئەوە بزانین ئێکەتییا هەبوونێ ل دەڤ خانی، چ پەیوەندی ل گەل هزرا ئبن عەرەبی هەیە؟

سنوورێ ڤەکۆلینێ، ئەڤ ڤەکۆلین خەبات و لێکۆلینێ ل دۆر بەرهەمێن ئەحمەدێ خانی دکەت، ئەو ڤەکۆلینێ ل سەر بابەتێ (ئێکەتییا هەبوونێ د بەرهەمێن خانیدا)دکەت، کەواتە هاتییە سنووردارکرن د ناڤ بەرهەمێن (ئەحمەدێ خانی)دا، ب تایبەت د ناڤ هەردوو بەرهەمێن خانی "دیوان، مەم و زین"ێدا.

ڕێبازا ڤەکۆلینێ، ئەڤ ڤەکۆلین ل سەر بابەتێ (ئێکەتییا هەبوونێ) هاتییە نڤیسین، ژ ناڤ وان بنیاتێن بۆ ڤێ هزرا فەلسەفی هاتینە دانان، بنەمایێن ئێکەتییا هەبوونێ یا عارفێ ئەندەلۆسی (ئبن عەربی) هاتییە هەلبژاردن و ل سەر هزرا خانی، هاتییە پەیڕەوکرن، هەردیسان د ناڤدا بەرهەمێن خانی ب ڕەنگەکێ وەسفی-شرۆڤەکاری هاتینە شرۆڤەکرن.

پێداچوونەک ل کارێن بەرێ، ژ وان کارێن بەرییا نها ل دۆر ئالییێن تەسەوفێ و هزرا ئێکەتییا هەبوونێ ل دەڤ ئەحمەدێ

خانی هاتین نڤیسین، ئەم دشێین ئاماژێ ب پەرتووکا (احمد الخاني فلسفة التصوف في ديوانه مم و زين) بکەین، ئەڤا ژ ئالییێ (انور محمد عەلی)ڤە ل سالا (٢٠٠٧) هاتییە نڤیسین، ڤەکۆلەر تێدا بەحسا ئالییێن هزرا تەسەوفێ ل دەڤ خانی دکەت، بەلێ زێدەتر هندەک ئالییێن سۆفیگەریا ئیسلامی، یێن وەکو (نوورا موحەمەدی، مەدحێن پێغەمبەری و... هتد) بەحس کرینە، بەلێ بابەتێن فەلسەفی یێن تەسەوفێ وەکو ئێکەتییا هەبوونێ بەحس نەکرینە. دیسان ئێک ژ کارێن دی یێن ل سەر هزرا فەلسەفییا خانی هاتین نڤیسین، ئەو ژی نڤیسینا ڤەکۆلەر (عیزەددین مستەفا ڕەسووڵ)ـە، ئەڤا ب ناڤێ (ئەحمەدی خانی، شاعیر و بیرمەند، فەیلەسووف و سۆفی) ل سالا (٢٠٠٨) دا هاتییە چاپکرن، ڤەکۆلەری د ناڤ نڤیسینا خوەدا ئێک ژ بابەتان ب ناڤێ (یەکێتی بوونە یان یەکێتی شهوودی؟) ئەو زێدەتر بۆ ئالییێ ئێکەتییا شهوودی دچت. ئەڤ کارێ مە ل ڤێرێ ئەنجامدایی، ئەو ژی ئەنجامدانا ڤەکۆلینێیە ل سەر ئالییێ (ئێکەتییا هەبوونێ د هزرا خانیدا) و مە تێدا نموونە ژ هەر ئێک ژ "دیوان، مەم و زین"ا خانی وەرگرتینە. کارێ دیارکرنا تیۆرا زانایەکێ و پەیرەوکرنا وێ ل سەر هزرا خانی پێشتر کەسێ ئەنجام نەدایە.

2 -بەرێخوەدانەکا دیرۆکی بۆ ئێکەتییا هەبوونێ

فەیلەسۆفێن سەر ب قوتابخانا ڕەواقی (Stoicism) یا فەلسەفا یۆنانی و ڕۆمانیڤە، ژ ئەوان حەکیمان دهێن نیاسین یێن باوەرا وان ل بارا ئێکەتییا هەبوونێ، باوەرەکا ئەرێنییە، ئەڤ تیۆر د ناڤا ئەڤێ هزرێدا ب پوڕ کاریگەرترین هزر ل دەڤ گرۆپا ناڤبری دهێت نیاسین "کاریگەرترین هزرا ئێکەتییا هەبوونێ د جیهانا یۆنانی-ڕۆمانیدا ل دەڤ گرۆپا ڕەواقی دەردکەڤت، دویڤچوویێن ئەڤێ قوتابخانێ ل وێ باوەرێنە ب تنێ ئێک هەبوونا ئامادە هەیە، ئەو ژی لۆگۆس (عەقل)ێ جیهانی (cosmic Logos ،Reason)، یان ڕووحا جیهانی (soul of the world/anima mundi)یە، ئەو ئەڤی لۆگۆسی یان ڕووحا جیهانێ ب ڕەگەزێن سەرەکی یێن سروشتی (ئاڤ، ئاگر، هەوا...)ددەن زانین" (کاکایی، ١٣٩٣: ١١٨). هەر دیسان فیساگۆرس هزرەک د ڤی ئالییدا هەیە و دبێژیت: "یەکێتییەک و هاوبەشیەک لە نیوان ئێمە و هەر شتێکی دیکە و خودایان دا هەیە" (مەحموود، ٢٠١٤: ١٣١).

ژ ئەگەرێ کەڤناریيا دیرۆکا ئەڤی وەلاتی، ئەگەر ئەم بێژین: وەلاتێ هندێ ژێدەرێ ڕاستەوخۆ یێ ئێکەتییا هەبوونێیە، یان پانتائیزمێیە، دبیت مە گۆتنەکا زێدە نەکربیت؛ چونکی گەلەک ژ تێکستێن دینی یێن ئەڤی مللەتی دەربڕینێ ژ هەمان هزر دکەن، بۆ نموونە د (ئوپانیشاد)[i]اندا هاتییە "ب تنێ ئێک هەبوونا بلند (برەهمەن) هەیە، ئەو ب تەمامی سەرو هزرا مرۆڤییە، هەروەکو هزرا (ئێکیێ یا نوو ئەفلاتۆنیان)، ب تنێ ب ڕێکا نەرێ ئەم دشێین بەحس بکەین" (کاکایی، ١٣٩٣: ١٢٢). ژ بلی ئوپانیشادان، هەروەسا د ناڤ (ڤێدا)یدا ژی هەمان هزر دهێت دیتن، هەروەکو هاتییە "ئەو ب خوە هەمان جیهانە، ئەو هەمان تشتە یێ هەبوو، هەیە و دێ هەبیت... هەر تشتێ هەیە برەهمەنە" (کاکایی، ١٣٩٣: ١٢٢).

گەردوون؛ د هزرا هندۆسیدا، ڕەنگڤەدانا ئێکاتییا ڕەهایە، هەر تشتێ د گەردوونیدا ڕەنگڤەدانا ئەوی ئێکییە، هندی خوداوەندە د ناڤ هەمی گەردوونیدا وەکو خوێیا د ناڤ ئاڤێدا تێکەل بوو. ژ گرنگترین هزر و بیرێن هندۆسییان د ڤی ئالییدا دوو هزرن:

ئێک: کۆپیکرنا ڕووحان (تناسخ الارواح)، یان وەکو دبێژنێ گەڕیانا ڕووحان، ئەو ل وێ باوەرێنە ڕووح نە تایبەتن ب ئێک لەشیڤە، بەلکو ئەو ژ لەشەکێ دهێن ڤەگۆهاتن بۆ لەشەکێ دی.

دوو: باوەرییا ئێکەتییا هەبوونێیە، ئەو ل ئەوێ باوەرێنە گەردوون هەمی ژ خوداوەندێ ڕەها پەیدابوویە، هەر ئێک ژ ڕۆژ و هەیڤ و هەمی جیهان و ڕووحا بوونەوەران هندەک تەجەللیێن وێ هەبوونا ڕەهانە (محمدسالم، -: ١١٦-١١٩).

بابەتێ ئێکەتییا هەبوونێ، هزرا سەرەکی یا فەلسەفا (نوو ئەفلاتۆنی)[ii]یە، مەرەم ژێ "حەقیقەت ئێکە و بنیاتا هەبوونێ ئەوە، هەمی بوونەوەرێن دی ژ وێ سەرەکانییا ئێکاتیێ هاتنە و هەمی تشت ڤەدگەڕن وی. هەبوونا ڕەها ئەوە و یێن دی هەمی هێمایێن وێ هەبوونێنە، ب دەربڕینەکا دی؛ د پشت هەبوونا ڕەهادا کو خودێیە، هەر هەبوونەکا دی یا هەبیت، ئەو نەبوونا وەکو هەبوونێیە، یان نەبوونەکا هەبوونێ نیشان ددەت" (بخارائی، ١٣٦٤: ٤٣٥). ل دەڤ نوو ئەفلاتۆنیان وێناکرنا خودێ ب فەیزێیە، "خودێ بنیاتا خێر و فەیزێیە، هەمی بوونەوەر ژ سەرەکانییا فەیزا ئیلاهی زاینە، کەمالا هەر ئێکێ یا گرێدایيە ب نێزیکی و دوورییا ئەوێ فەیزا ئیلاهیڤە" (بخارائی، ١٣٦٤: ٤٣٥). هەر ژ دەرئەنجاما ئەڤێ هزرا ئێکەتییا هەبوونێ، سۆفی عەقلی د بەرامبەر نیاسینا خودێ دا ب قاسر و لاواز دبینن، ب دیتنا وان "بۆ گەهشتنا ب خودێ، پێدڤییە مفایی ژ ئیشراق و شهوود و چوونا مەعنەوی وەرگرین؛ چونکی هەست و عەقل ب تنێ نەشێت بگەهت نیاسینا خودێ" (بخارائی، ١٣٦٤: ٤٣٥).

زانا و عارفێن مەسیحییان ژ ڕوویێ فەلسەفی و کەلامیڤە، جوداهی ل گەل ئێک د نیاسینا خودێ دا هەنە، ئەو سالۆخەتێن دهێن دیارکرن، ل دەڤ بەشەکا وان وەکو ئێکن و ل دەڤ بەشەکا دیتر ژی جودایێن خوە هەنە، سالۆخەتێن تەمام یێن خودێ د ناڤ زهنێدا ژ لایێ بیرمەندێ مەسیحیێ ئۆرتودۆکسی سن گریگوری پالاماس (St. Gregory Palamas) ب ڤی ڕەنگی هاتییە بەحسکرن "ئەم نەشێین زات ئیلاهی دیاربکەین، ناهێت دابەشکرن، و ئەو د سەر هەمی ناڤ و تێگەهشتنێن کەسیدایە، چ جاران (ژ دەرڤەیی ماهییەتا خوە) تەجەللا نابیت، بەلێ ماهییەتا وی دیارکەرا جۆرەکێ (هێمایێ سەرو ناسۆتی) یا وەحییێیە، یاکو ب ڕێکا ب جۆرەکێ ژ جۆران پەیوەندیێ ل گەل بوونەوەران پەیدا دکەت، هەلبەت ب تێگەها کو (بوونەوەر ب هێزا ئیلاهی د گەل دبن ئێک)" (بورکهارت، ١٣٧٤: ٦٣)

شەڕ و خرابکارییێن مەغۆلان بۆ سەر وەلاتێن ئیسلامی، و ژ ترسا کوشتنێ و شەڕی د سەدێ حەفتێ کۆچی/ سێزدێ زایینی، دەما مەغۆلان شیایی پتریا وەلاتێن ئیسلامی ب تایبەت ل ڕۆژهەلاتێ یێن وەکو (تۆرکستان، عیراق، ئیران، ئازربایجان...) شاعیر و مەزنە سۆفیان یێن ژ بۆخارا و سەمەرقەند و خوراسانێ و فارس هاتین قەستا ئەنادۆلێ کرن، بوون ئەگەرێ گەشەکرنا ژیانا ڕووحی و دینی (مرعي، ٢٠٢١: -). دیارە ئەڤێ کۆچکرنا زانا و شێخێن تەسەوفێ کاریگەری ل سەر ئەنادۆلێ ب تایبەت و دەڤەرێ ب گشتی کر. ئێک ژ مەزنە سۆفی و شێخێن مەزن یێن قەستا وەلاتێ ئاسیایا بچویک کرین و ژ ئالییێ سۆلتانێ سەلجۆقیانڤە ل کۆنیایێ پێشوازی لێ هاتین کرن، ئەو ژی ئبن عەرەبی بوو، ئەو ژ مەزنە فەیلەسۆفێن سۆفیان د چەرخێ ناڤیندا دهێت هژماردن، ئەو کەسێ شیایە سیستەمەکێ گشتگیر د ناڤبەرا دین و فەلسەفێ

د ئێک دەمدا دروست بکەت (مرعي، ٢٠٢١: -). ژبەر ئەڤێ ئەگەرێ گەلەک ژ تەریقەتێن تەسەوفی د ناڤ ئاسیایا بچویکدا گەشە کرینە، ژ وان: بەکتاشی، خەلوەتی، قەلەندەری، حەیدەری و نەقشبەندی... .

ژ بەرکو پتریا کوردان ل سەر ڕەوتێ (سنة والجماعة) نە یێن ل سەر عەقیدا ئەبو حەسەنێ ئەشعەری (٢٦٠-٣٢٠مش/٨٩٠-٩٤٠ز)نە، هەر دیسان ل سەر مەزهەبێ فقهێ موحەمەد کوڕێ ئیدریسێ شافعی (١٥٠-٢٠٤مش/٧٠٠-٧٥٠ز) نە، هوسا پەیوەندییەکا خۆرت د ناڤبەرا ئەشعەریەت و تەسەوفێدا هەیە، ژ ڤی ئەگەری تەسەوفێ کاریگەرییەکا مەزن ل سەر مەلا و شاعرێن کورد کرییە (مرعي، ٢٠٢١: -)

ئێکەتییا هەبوونێ ژ ڕوویێ دیرۆکیڤە بۆ سەردەمێن کەڤنار دزڤرت، ئەم دشێین ژ ڕوویێ دینیڤە ئەوێ بۆ هزرا بەشەکا ئایینێن هندی بڤەگەڕینین، ب تایبەت ئایینێ براهمایی، پاشان بنیاتا وێ د ناڤ هەر ئێک ژ ئایینێن یەهودی و مەسیحیەتێدا ژێ دهێنە دیتن، هەردیسان ژ ئالیێ فەلسەفیڤە، ئەڤ بابەت بۆ فەلسەفا کەڤنارا گریکیان ڤەدگەڕت، هزرا وێ ل دەڤ ڕواقییان و ئەفلاتونی و چەندین هزرێن دیدا دهێتە دیتن، هەتا پاشی ئەڤێ هزرێ جهێ خوە د عرفانا ئیسلامیدا ژێ کرییە و ئێکەمین جار عارفێ ئەندەلۆسێ (ئبن عەرەبی)، ئەڤ بابەت وەکو هزر ئینایە د ناڤ ژێدەرێن ئیسلامیدا، ب تایبەت د پەرتووکێن خوە یێن وەکو (فتوحات مكية، فصوص الحكم).

3 -فەلسەفا ئێکەتییا هەبوونێ

تێکەلیەک د هزرا ئێکەتییا هەبوونێدا یا د ناڤبەرا (سپینۆزای و هزرا ئیسلامی)دا دهێت کرن، گەلەک ژ ڕەخنەگر و دژێن ئەڤێ هزرێ، ل دویڤ تێگەهێ وێ یێ ئەورۆپی ددەن دیارکرن، دەربرینا وان ئەڤەیە کو خودێ ئەڤ جیهانەیە، بەلێ ئەڤە تێگەهەکا خەلەتە؛ چونکی "تیۆرا ئێکەتییا هەبوونێ، زێدەهییا جیهانێ و بوونەوەران ڕەد ناکەت، هەروەسا ئەڤ تیۆرە نابێژت: خودێ ئەڤ جیهانەیە، و هەمی جیهان خودێیە، ئانکو ئەو هزرا هەمی خودایی (Pantheists) باوەریێ پێ دئینن" (نصر، ١٣٩٣: ١٤٧). ئەڤ هزر د ناڤ سۆفیگەرییا ئیسلامیدا ناهێت دیتن، بەلکو هزرا ئەوان یا جودایە و ب دیتن تێگەها ئایەتێن قورئانا پیرۆز شرۆڤەدکەن "گۆتنا سۆفیان نەئەڤەیە: خودێ ئەڤ جیهانەیە، بەلکو ئەو دبێژن ـل دویڤ دەربرینا فریتوف شوانی[iii]-: ئەڤ جیهان ب ڕەنگەکێ نهێنی د ناڤ خودێ دا غەرق بوویە، هەبوونا دەرەکی، یان هەبوونا سادە (Existence) ڕەنگڤەدانا هەبوونا موتلەقە، هەمی هەبوون ژ هەبوونا ڕەها هاتینە هەبوونێ و ب وێڤە گرێداینە، هەروەکو تیشکێن ڕۆژێ نە تشتەکێ جودانە ژ ڕۆژێ" (نصر، ١٣٩٣: ١٤٧).

فەلسەفا ئێکەتییا هەبوونێ ل سەر وێ چەندێ هاتییە ئاڤاکرن "خوا تەنها هەبوو (موجود)ی حەقیقییە و سیفاتی تەواوی هەبووی تێدایە و هەموو شتەکانی تر چاوگی هەبوونیان لەوەوەیە" (مەحموود، ٢٠١٤: ١٣٢). ژێدەرێ ئێکێ و دووماهیێ د ڤێ هزرێدا خودێیە، بوونەوەر دبن بەشەک ژ وێ هەبوونێ و هەبوونا بوونەوەران یا گرێدایی ب هەبوونا ڕاستەقینە (خودێ)ڤەیە.

بەحسا ئێکەتییا هەبوونێ د ناڤ بەرهەمێن گرێدایی ب ڕەوتێ سێیێ یێ فەلسەفێ یێ کاریگەر د ناڤ جیهانا ئیسلامیدا ژێ، ئانکو ڕەوتێ هزرا فەلسەفا (متعالی)یە یا (مەلا صدرا شیرازی)یە، ل دویڤ ئەڤێ قوتابخانا هزری، ئێکەتییا هەبوونێ ب سەر پێنج جۆراندا دهێت دابەشکرن، هەر ئێک ژ حەکیم (مەلا هادی سبزواری و حسن حسن زادە آملی)[iv]ئەبەحس ل ئەڤێ دابەشکاریێ کرییە:

ا- ئێکەتییا بنیاتی (وحدت سنخی): گۆتنا ئەڤێ ڕەوتی ل گەل یا شەککەراییان هەڤ دگرت.

ب- ئێکەتییا هەبوونێ یا ئامادە (وحدت وجود موجود): ئانکو گرێدانا هەمی ژیانێ ب خودێ ڤە و خەیالیبوون و سەرابوونا هەمی تشتێن دی، وەکو (نموونا دەریا و پێلان).

ج- ئێکەتییا هەبوونا و گەلەکیا بوونەوەران (وحدت وجود و كثرت موجود): ئانکو گرێدانا هەمی هەبوونێ ب خودێڤە، و بوونەوەربوونا هەمی تشتێن دی ب ڕامانا گرێدان ب هەبوونێڤە.

د- ئێکەتییا بزاڤی (وحدت سعي): ئانکو گرێدانا هەمی هەبوونێ ب خودێ ڤە، کو مەرەم و بەرفرەهییا هەمی تشتان ب خوەڤە دگرت (نموونا نەفس و هێزا وێ) یان (ئێکاتییا د ناڤ گەلەکیێدا و گەلەکییا د ناڤ ئێکاتییێدا).

هـ- ئێکاتییا ڕەنگڤەدایی (وحدت تجلی): ئانکو ئێکاتییا هەبوونێ و گەلەکی دیاربوون (نموونا کەسەکێ د ناڤ گەلەک خودیکاندا تەجەللی دبیت) (کاکایی، ١٣٩٣: ٧٣).

هێلکارییا ژمارە (٢) دابەشکرنا ئێکەتییا هەبوونێ د دیتنا فەلسەفا (حكمة متعالی)یە.

ئەڤ شێوازێ دابەشکاریێ ل دویڤ هزرا فەلسەفا موتەعالی بوویە، هەر ئێک ژ هزرێن دی یێن مەشائی و ئیشراقی ب ڕەنگێن جودا ژ بەرێخودانێ بۆ هەبوونێ دکەن، بەشا زێدەتر یا فەیلەسۆفێن ئیسلامی هەبوونێ ب ڕەنگەکێ گشتی ب سەر سێ جۆرێن (هەبوونا پێدڤی، هەبوونا دبت هەبت و نەبوون)ێدا دابەش دکەن، بەلێ ب دیتنا مە ئەگەر ئەم بەحسا هەبوونێ بکەین، دڤێت جۆرێ سێیێ ژ ناڤ دەربێخین، چونکی ئەو نەبوونە و چەوا دێ بێژین تشتەکێ هەبوون کو د بنەڕەتدا نینە، لەورا ب دیتنا مە هەردوو جۆرێن (هەبوونا پێدڤی و هەبوونا دبت هەبت) باشترین جۆرێ دابەشکارییێە.

4 -ئێکەتییا هەبوونێ د دیتنا (ئبن عەرەبی)دا:

شێخ (محی الدین ابن عربی١١٦٤-١٢٤٠ز) ب ئێک ژ ژێدەرێن سەرەکی یێن ئینانا تیۆرا ئێکەتییا هەبوونێ بۆ ناڤ تەسەوفا ئیسلامی دهێت نیاسین، ئەو ئێکەتییا هەبوونێ یا ب درێژاهییا چەندین سەدەیان د ناڤ دیوانا وەلیێن خودێ دا، بوویە مژارا سەرەکی و ب تایبەت ل دەڤ وان کەسێن گەهشتین پلەیا کەمالێ د ناڤ تەریقەتێدا، وەکو مرۆڤێن کامل سەرەدەری کرین.

زێدەترین ئەو کەسێن ژ سۆفیگەرییا ئیسلامی ب دویڤ ئەویدا هاتین، کەڤتینە ژێر کاریگەرییا هزرێن وی "ئانکو هزرا ئێکەتییا هەبوونێ ب ڕەنگێ تێورا کامل ژ بەرییا ئبن عەرەبی نەبوو، ئەگەر چەند هندەک کەس د دەمێن جودادا دەرکەڤت بن و ئەڤ هزرە دووبارە کربیت، هەر چەند ئبن عەرەبی نە کەسێ ئێکێیە یێ بانگەشە بۆ ڤی مەزهەبی کری، بەلێ ل گەل هندێدا ئەو ب مەزنترین بانگەشەکارێ ڤێ هزرێ دهێت نیاسین، هەر کەسێ پشتی وی هاتی و شعرەک یان ژی د پەخشانێدا بەحسا ئەڤێ بابەتی کربیت، ئەو کەڤتییە ژێر کاریگەرییا ئبن عەرەبی" (مرعي، ٢٠٢١: -).

ئبن عەرەبی د بارا ئێکەتییا هەبوونێدا بۆ هندێ دچیت "د ناڤ بوونەوەراندا هەر خودا هەیە، ئێمەش با هەر هەبین، ئەوا بوونمان هەر بەهۆی ئەوەوەیە، ئەو بوونی بەوەوە نەبێت لە ڕێژی نەبووە" (ڕەسوول، ٢٠٠٨: ٤٥٩). ئەڤ گۆتن ب وێ واتایێ نینە، وەکو هزرا (هەمی خودای)یا ئەورۆپی، یا دبێژت: ب تنێ خودێ هەیە و هەمی بوونەوەر خودێ نە، نەخێر. ئەڤ هزرە دیاردکەت، سەرەرایی هەبوونا خودێ، ئەم مرۆڤ ژی هەنە، بەلێ هەبوونا مە گرێدایی ب ویڤەیە. هەر نێزیکی گۆتنا (ئەفلۆتینێ ئەسکەندەری) دبیت، دەما دبێژیت: "یەکی یەکەم لە هەموو شوێنێکدایە و لە گەل ئەمەش لە بێجێگەیدایە- لامکان" (ڕەسوول، ٢٠٠٨: ٤٥٩). ئانکو ئەڤێ هزرێ پەسەند دکەت "یەکێتی بوون ئەوە دەگەیەنێ کە بوونی خودا بوونێکی موتلەقە و هەموو بووەکان و مەخلووقاتەکان لە گەردووندا ڕەنگدانەوەی ئەو بووە خالیقەن" (مەحموود، ٢٠١٤: ١٣٠).

دەربڕینێن ئبن عەرەبی د ناڤ پەرتووکا (فصوص الحكم)دا، یاکو ئێک ژ هزرێن ئێکەتییا هەبوونێ ب باشی تێدا دەردکەڤت، ئەو ب گۆتنا ڤەکۆلەرێ ئەلمانی (تیتوس بورکهارت ١٩٠٨-١٩٨٤)ی دەربڕینێ ژ (ئێکەتییا بلند) دکەت، "ئێکاتییا بلند ب جۆرەکێ بەرامبەری یێ ئیلاهییات و مرۆڤی سالۆخ ددەت، خودێ سروشتێ مرۆڤی هلدگرت، لاهوت کاکلک و ناڤەرۆکا ناسۆتی د ناڤ خوەدا دگرت، و ناسۆت دبت ئەگەرا ڤەگرتنا لاهوتێ، و ب گۆتنەکا دی؛ مرۆڤ د حەقیقەتدا دبیت مەلەکۆتی و ب ڕێکا وێ ب ڕێڤە دچت، خودێ ب ڕەنگەکێ باتنی د ناڤ مرۆڤیدا هەیە و مرۆڤ د ناڤ خودێدا فەنا دبیت" (بورکهارت، ١٣٧٤: ٩٠) ئەڤ بابەت دڤێت ب ڕەنگەکی ڕووحانی بەرێخوەدان بۆ بهێت کرن، نەکو ب ڕەنگەکی ماددی و عەقلانی، چونکی وی دەمی دبیت دەرئەنجامێن دروست نەبن.

بەلێ دیتنا (ابن عربی) ژ ئەڤی جۆری تا ڕادەیەکێ جودایە، ئەو ژی (٥)پلە و جیهانا دیاردکەت، ب ڤی ڕەنگی:

١- هاهوت: جیهانا زاتێ ئیلاهی و بلندە.

٢- لاهوت: جیهانا ناڤ و سیفەتێن ئیلاهی و هەبوونا ڕەها (وجود المطلق) و ئەگەرا هەبوونا بوونەوەرایە، ئەڤ پلە ب لۆگۆس یان ژی ب جیهانا عەقلی دهێت نیاسین.

٣- جبروت: پلەیا مەلائیکەتێن نێزیک و جیهانا بهەشتییە و ل گەل جیهانا عەقلی دروستکری.

٤- ملکوت: جیهانا نموونەی و جیهانا خەیالی، یاکو بلندتر ژ دنیایێ، بەلێ نزمترە ژ جیهانا بهەشتێ.

٥- ناسۆت یان ژی مولک: جیهانا مرۆڤی، ماددی و زەمینییە(نصر، ١٣٩٣: ١٦٣).

ئبن عەرەبی وەکو میراتگرێ ئەڤێ هزرێ دهێت نیاسین، هەر وەکو مە پێشتر گۆتی، ئەوی ئەڤ تێور گەهاندییە پلا کەمالا وێ، لەورا سۆفیێن د دویڤ ویدا هاتین، گەلەک ژ وان ب ڕێکا ئبن عەرەبی ئاڤ ژ وێ سەرەکانییێ ڤەخوارییە، "بەلێ ل گەل ئەڤێ هەمیێ ژی، ئەو نە ب تنێ بوویە میراتگرێ ڤێ هزرێ، بەلکو ئەوی بەرفرەهـ کر و بوویە ئێک ژ تێوردانەرێن وێ، ئەڤە ژی ژ بەر کارێ وی یێ نڤیسینێ، هزرا وی یا کویر، وێرەکییا وی د تەئویلێدا، داهێنان د تێگەهیدا، نویکرن د زمانیدا، داهێنان د شێوازیدا. ئبن عەرەبی ئەڤ هزر ژ ئالییێ تێنێتییا ئەزموونا سۆفیان دەرئێخست، ئانکو ئەو ژ چارچووڤێ حال و مەقامان، و چێژ و لەززەتێ، بەرەڤ ئالییێ هزری و گورەپانا ڕێکخستنا هزریڤە بر" (مرعي، ٢٠٢١: -).

ئێکەتییا هەبوونێ ل دەڤ ئبن عەرەبی مژارەکا بەرفرەهـ د ناڤ چارچووڤێ تەسەوف و عرفانێدا وەرگرتییە، ئەگەر چ ئبن عەرەبی بزاڤ کرییە وێ ل گەل شەریعەتێ ئیسلامێدا بگونجینت، بەلێ گەلەک جاران ئەو ژ چارچووڤێ شەریعەتێ بەرەڤ ئالییێ فەلسەفی چوویە، بەلێ ل گەل ئەڤێ یەکێدا ئەڤێ عارفی ب تەمامی ئێکەتییا هەبوونێ یا ل دویڤ هزرا ڕۆژئاڤایی پەیرەو نەکرییە.

5 -ئێکەتییا هەبوونێ د بەرهەمێن خانیدا

ئەحمەدێ خانی (١٦٠١مش/١٦٥٠ز-١١١٧مش/١٧٠٦ز)؛ ئەو ب ئێک ژ شاعرێ سۆفی و دویڤچوویێن تەسەوفی دهێت زانین، ڕەنگڤەدانا ڤی شێوازێ شعری نە ب تنێ د ئالییێ سۆفیگەرییا سادەدا دەردکەڤت، بەلکو ئالییێ هزری ژی ب ڕەنگەکێ باش د سەر هزرا خانیدا زالە و هەتا بابەتێ ئێکەتییا هەبوونێ ژی ژ وان بابەتایە یێن د ناڤ بەرهەمێن خانیدا دهێن دیتن.

هەر خواندەڤانەکێ بەرهەمێن ئەحمەدێ خانی بخوینت، ئێکسەر هەست ب هەبوونەکا نەکێم ژ ئالییێن تەسەوفی دکەت، د ناڤ مەم و زینا ویدا چەندین ئالییێن (مەدحێن پێغەمبەری، تێورا موحەمەدی، عشقا ئیلاهی...) ئەڤە و چەندین بابەتێن دی ژی ب ڕەنگەکێ ئاشکرا د ناڤدا دهێن دیتن، هەروەسا د ناڤ "دیوانا خانی" یا شعریدا ژی ئەڤ بابەتێن تەسەوفی و تێگەهێن تەسەوفی ب ڕەنگەکێ ئاشکرا دهێن دیتن، هەتا وی ڕادەیی ڕەدکرنا تەسەوفێ ل دەڤ خانی کارەکێ مەحالە. ب ڕەنگەکێ گشتی سێ ئالییێن ئەدەبێ تەسەوفی ب ڕەنگەکێ دیار د دیوانا خانیدا دهێن دیتن، ئەو ژی:

ئێک: ئاستێ دەلالەتێن هەستی، ژ مەی و کۆپ و ساقی.

دوو: ئاستێ لێکچواندنێ د شعرێدا، وەکو هەیڤا چاردە شەڤی، وەکو شەمالکێ، وەکو پەلاتینکێ.

سێ: ئاستێ کاروبارێن سۆفیان یێن مەعنەوییێن ئارمانجدار، وەکو حالەتێ وەجدێ، و فەنایێ (علی، ٢٠٠٧: ٨٠).

خانی؛ د ناڤ بەرهەمێن خوەدا وەکو کەسەکێ سادە و سۆفییەکێ دویڤچوویێ تەریقەتێ ناهێت دیتن، بەلکو ئەو ب ڕەنگەکێ مەزنتر و وەکو سۆفییەکێ فەیلەسۆف دهێت نیاسین، ژ بەرکو ئەوی د ناڤ بەرهەمێن خوەدا "بزاڤا ڕازیبوونا خودێ کرییە، بەلێ عشق وەکو ئامرازێ دەربڕینا ژ وێ حەز ژێکرنێ دیار کرییە، هەروەکو ژ چیرۆکا وی یا مەم و زینێ دهێت دیتن کو سەرهاتیەکا ڕەمزا عشقا ڕووحی و فەنابوونا ل گەل خودێیە،

ئەو سەرهاتى يا تژييە ژ مەعريفە و گەلەک هزرێن دى" (على، ٢٠٠٧: ١٨٣).

خانى ژ وان كەسان دهێت نياسين يێن د ناڤ تەسەوفيدا بەرەڤ ئالييێ هزرا فەلسەفى چووين، بابەتێ ئێكەتييا هەبوونێ ژ بنياتا وان بابەتان دهێت نياسين، ڕەنگڤەدانا ڤێ هزرێ د ناڤ مەم و زين و ديوانا وى يا شعريدا ڕەنگڤەددەت "خانى هزرێن خوە د ناڤ بەرهەمێن خوەدا وەكو هزرێن (محى الدين ابن عربى) دارِژتينە، ب تايبەت د دەستپێكا (مەم و زين)ێدا، ئەوى چ ئايەتەكا قورئانێ ب ڕەنگێ ڕاستەوخۆ بكارنەئينايە، بەلێ ئەوى شێوازێ واتايێن قورئانى د ناڤ شعرێن خوەدا وەرگرتينە، ئەڤ يەک د دووماهيێدا هەمان هزرا دەربڕينێيە ژ حيكمەتا ئيلاهى يا (ولله في خلقه شؤون)" (على، ٢٠٠٧: ١٨٣).

ڤەكۆلەرێ كورد (عزەددين مستەفا ڕەسوول) ل وێ باوەرێيە "خانى ژماردن و چەند ژمارەيى بەمەسەلەيەكى لەسەر ڕێكەتوويى (اعتبار)ى زانيووە و لاى وايە ۆزى لەيەكەوە هاتووە. دەتوانين لە مەسەلەى يەكێتى بووندا لە لايەنى سۆفيدا چەند دێرێک بێنين كە خانى يەكێتى بوونى فەلسەفى لاى خۆى تێكەل بە يەكێتى بوونى سۆفى دەكات، پاشان دەيبەستێت بە يەكێتى شهوودەوە" (ڕسوول، ٢٠٠٨: ٤٥٩). ئەو يەكێتيبوونا ب سەر خانيدا زالە "جوانى و عەشقى يەكخستووە و بە دوو بەشى زانيوون لە جوانى پەروەردەگار و عەشقى ئەو باشترين يار لاى ئەو ئەوەيە كە يەک بێت، تەنيا بێت و وێنەى نەبێ" (ڕەسوول، ٢٠٠٨: ٤٦١).

ئەحمەدێ خانى د ناڤ ديوانا خوە يا شعريدا، بەحس ل بابەتێ ئێكەتييا هەبوونێ دكەت، ئەو هزرا ئبن عەرەبى يا دياركەت كو خودێ وەكو دەريايێيە و ئەوێ دەريايێ بەشەک ژ چپكا ئاڤێ دايە بوونەوەران، ئێدى بوونەوەر ب تشتەكێ جودا ژ دەريايێ ناهێن هژماردن. خانى خوە ب وان كەسان ددەت زانين يێن باوەرى ب (وحدت المطلق)ە هەيە. دبێژيت:

"ئەز چوومە دەرێ دێرێ من ديـــــت كــو (روح الله)
تەكرارى موصــــــــەووەر بوو حەتـــــــا د نهالــين دا
وان جوملە (أنا الحق) گۆت من واحدێ موطلەق گۆت
ساقى ب خوە ئەز گرتم جامەک مـــــەيێ نۆشـــــين دا" (خانى، ٢٠١٦: ١٣).

ئێكەتييا هەبوونێ ل ڤێرێ ب ڕەنگێ خوە يێ ديار ژ دوو گۆشەيانڤە دەردكەڤت، ئێک: گۆشەيا (مەنسوورێ حەللاج)، دوو: گۆشەيا ئێكەتييا ڕەهاڤە. كەواتە د ديتنا ئێكێدا (أنا الحق) كو خانى د ناڤ مەسيحييياندا ديتييە، هەتا د ناڤ ئەو تشتێن بێگياندا دەركەفتييە، خانى ل دەستپێكێ ئەڤێ هزرێ ڕەد دكەت، هەر ئێكسەر د دويڤرا دهێت و دياردكەت "ئەوان باوەرى ب هزرا حەللاجى هەبوو، بەلێ باوەرييا من ب ئێكێ ڕەهايە"، ديتنا ئێكێ ڕەها "يەكێ كو ب هەر ئاواهى يەكى ب تەنێيە"(دوڕە، ٢٠٠٨: ٤٩). خودێ وەكو مەيەک دايە من.

بەلێ ئەڤ هزرا پێشتر مە بەحس كرى، هەر د هەمان شعرا ئێكێ ژ ديوانا خوەدا، خانى بابەتێ ئێكەتييا هەبوونێ ب ڕەنگەكێ هزرا ئيسلامييا ئبن عەرەبى بەحس دكەت

"من دى هەمى يەک پەرتەو سارى د مەظاهر دا
مومكن هەمى ژێ پڕ بوون ئەمما نە د تەمكين دا" (خانى، ٢٠١٦: ١٤)

خانى دبينيت ئێكێ موتلەق د ناڤ بوونەوەراندا ڕەنگڤەددەت، ئەو دبينيت جيهانێ هەميێ سەرەكانييا خوە ژ وێ ئێكێ گرتييە، پاشى د ناڤ خوەدا سالۆخدايە، بوونەوەر كو حالەتێ هەبوونا خوەدا دبن (ممكن الوجود) ئانكو دبيت هەبيت، ئەو ئەمانەتێ خودايى د ناڤ ويدا دەركەڤتييە، بەلێ ئەو ژێوەرگرتنا سالۆخەتان ب واتايا هەمان خودايێ نينە؛ چونكى ئەو، وەكو بەرى نوكە گۆتى (واحد مطلق)ە، بەلێ خانى دبێژيت: "من ديت هەمى تشت يەک پەرتەوا شەمالكێنە، د پڕ خويانگەهاندا ديار دبن، هەمى مومكينات ژ وێ پەرتەوا پڕ نوور بوونە، بەلێ نە د بنگەهى و سابتيێدا، بەلكو بەرووەخت و دەمكى نە" (دوڕە، ٢٠٠٨: ٥١).

دەركەڤتنا ئێكەتييا هەبوونێ ل دەڤ خانى ب ڕێكا عشقێ دەردكەڤت، ئەو ژى ديتنەكا سۆفيانەيە ژ بۆى بابەتى، ژ پرسا (عشقا مەجازى) بەرەڤ عشقا حەقيقيڤە دچيت، ئاڤاكرنا (مەم و زين)ا وى ژى هەر ل سەر هەمان بنياتە، ئەڤ هزر د ناڤ ديوانا ويدا ژى جهـ دگريت، خانى دبێژيت:

"ئەو بوو كو زولەيخايێ ئێ ديتى د يوسف دا
مەجنوونى د لەيلائێ فەرهادى د شـــــێرين دا" (خانى، ٢٠١٦: ١٤)

خانى وەسا ديار دكەت، ئێكەتييا خودێ ب ڕێكا بوونەوەرێن وى دهێت ديتن، ئانكو سۆفى ب ڕێكا ديتنا مەخلووقاتان دگەهن خالقى. ل ڤێرێ وەسا ديارە خانى هەمان هزرا سۆفيێن پێشى خوە دووبارە كرييە. هەر ئەو ئێكەتييا خودێيە ياكو زولەيخايێ د جوانييا يوسفيدا ديتى، هەروەسا مەجنوونى د لەيلايێ و فەرهادى ژى د شرينێدا ديتييە.

هەر ديسان خانى ل جهەكێ دى دبێژيت:

"مصباحێ ئەبەد من دى ئيرۆ هە د فندێ دا
گەنجا ئەزەلى مەركووز من دى د گل و طين دا" (خانى، ٢٠١٦: ١٤).

وەسفكرنا خودێ وەكو نوورا نووران، ئەڤا ژ سەرەكانييا قورئانا پيرۆز هاتييە ((الله نور السموات والارض)) (سورة النور، آية ٣٥). وەرگرتييە، خانى دبينيت نوورا ئيلاهى، وەكو وێ نوورا د ناڤ شەمالكێدا، ئەو "پەرتەوا نوورا هەر هەيى (چرا لاهووتى)، ئيرۆ د قەنديلا بەدەنا ناسووتييا مرۆڤيدا ديت، من ئەڤ ژى ديت كو خزينا ئەزەلى د تەڤن و تينێدا ب جهـ بوويە" (دوڕە، ٢٠٠٨: ٥٣).

هەر ديسان هزرا دەركەڤتن و ڕەنگڤەدانا ئێكەتييا هەبوونێ يا ب ڕێكا ڕەنگڤەدانێ د لەشێ ناسۆتيێ مرۆڤيدا، و نيشاندانا خودێ وەكو نوورا هەرى مەزن و بێدووماهى، خانى د دەستپێكا مەم و زينێدا ب ڤى ڕەنگى ئينايە.

"نوورى تو د حوسنێ ڕوويێ دلدار
نارى تو د قەلبێ عـــــاشـــــــقـــــێ زار
شەمعى نە ژ قسمێ نوور و نـــــــارى
شەمسى ژ عەيان تـــو پـــــــەردەرارى" (خانى، ٢٠٠٨: ١١).

هەر ئێک ژ تێگەهێن (نوور، نار، شەمع و شەمس) يێن د ناڤ ئەڤان دوو مالكێن شێعرێدا هاتينە بكارئينان، هندەک ژ وان چێكرييێن دەستێ قودرەتى يێن خودێ نە، بەلێ ب ديتنا خانى خودێ د ناڤ وان بوونەوەراندا ڕەنگڤەدايە، ئەڤ ڕەنگڤەدانا خانى مەبەست ژێيە، زێدەتر ئەو هزرا ئيسلامييە يا دەما كەسێ

بینەر بەرێخوەدانێ ل چێکرێن خودێ دکەت و ب رێکا جوانییا وان چێکرییان دگەهت نیاسین خودێ.

ئێک ژ شێوازێن دی یێن دەرکەفتنا ئێکەتییا هەبوونێ د ناڤ بەرهەمێن خانیدا، ئەو ژی د دیوانا ویدایە و د ئێک ژ شێعرێن خوەدا بابەتی وەسا دیار دکەت کو هەمی بوونەوەر ل ووجودا حەقیقی (خودێ) دگەرن، دەما دیاردکەت:

"هەر یەک ب ووجوودا خوە ووجوودا تە دخوازت

(بالجملة) خەریداری جەمالا تەنە حەقا" (خانی، ٢٠١٦: ١٦)

خانی ل ڤێرێ خودێ وەکو سەرەکانییا هەمی هەبوونێ دایە دیارکرن، پاشی د پێنگاڤا دوویێدا هەبوویێن دی یێن د ناڤ جیهانا ماددیدا ل بنیاتا خوە یا سەرەکی دگەرن و دڤێن بگەهن ئەسلێ خوە یێ هەبوونێ کو خودێیە، لەورا هەر کەس بوویە بکرێ جوانییا خودێ، هەروەکو چپکا ئاڤێ کا چەوا بەشەکە ژ دەریایێ و هەمی دەمان ل دەریایێ دگەرت و چونکی ئەو خوە ب تشتەکێ نەجودا ژ دەریایێ دزانیت.

ئێک ژ دەرکەفتێن دی یێن ئێکەتییا هەبوونێ ل دەڤ خانی، ئەو ژی رەنگڤەدانا ئێکاتییا خودێیە د ناڤ بوونەوەراندا و دەرکەفتنا وێ ئێکاتیێ ب رەنگەکێ زێدەهی (وحدت و کثرت)

"وەحدەت ب حەسەب کثرەتێ ئەعیانێ مەظاهر

هەر سوو ب صفاتان دکەتن کەشفێ تەجەللا" (خانی، ٢٠١٤: ١٨)

دەرکەفتنا ئێکاتیێ (وحدت)ێ ب رێکا گەلەکی (کثرت)ێ، د ناڤ ئەڤێ مالکا شێعریدا هاتییە پەیرەوکرن. ئەڤ هزرە د بنەرەتدا هزرەکا فەلسەفییە و گەلەک ژ فەیلەسۆفێن جیهانا ئیسلامی د ناڤ بابەتێن خوەدا بەحس کرینە، مەرەما سەرەکی ژ ڤێ هزرێ، گەهشتن ب ئێکییە ب رێکا گەلەکیێ، ئانکو گەهشتنە ب ئێکێ حەقیقی کو خودێیە ب رێکا بوونەوەرێن وی. ئەڤ هزرە ژی د بنەرەتدا ب ئێک ژ بابەتێن چوون بەرەڤ ئالییێ ئێکەتییا هەبوونێ ل دەڤ فەیلەسۆفان دهێت نیاسین. ئەڤ هزرە ب هەمان رەنگ د ناڤ مەم و زینێدا ژی خانی بەحس کرییە، دەما دبێژت:

"ئەڤ عالەم و ئادەمی و مەشهوود

ئەڤ مومکن و ما سوایێ مەوجوود

هەمیان ب تەیە مەدارە و دەبەر

فەییاضێ ریاضێ خەلق و (الامر)" (خانی، ٢٠٠٨: ١٣).

خانی ل ڤێرێ جیهان، مرۆڤ، تشتێن ئەم دبینین، هەمی پێکڤە پالداینە خودێ کو ئەو ب دەستویرا خودێ هەنە، خودێ وەکو ژێدەرێ ئێکێ یێ هەبوونێ دیارکرییە و ئەڤ هزرا دبێژت: هەبوویێن دی (مخلوقات) ژ دەرئەنجامێ وێ هەبوونێ (خالق)ێ پەیدابووینە. ئانکو ئەو هەبوونا راستەقینە د کۆکا خوەدا ئێکە، بەلێ د ناڤ بوونەوەراندا گەلەکی دیارکرییە.

ئێک ژ شێوازێن دی یێن ئەحمەدێ خانی د بارا ئێکەتییا هەبوونێدا ب گۆنجایی دبینیت، ئەو ژی رەنگڤەدانا وێ پوفکرنا پیرۆزا خودێیە، ئەڤا د قورئانا پیرۆزدا هاتییە "ونفخت فيه من روحي"(سورة الحجر، آية٢٩) ئانکو مە ژ رووحا خوە پوفکر سەر لەشێ مرۆڤان و رووح هاتە گیانێ وان. ب ڤێ گۆتنا خودایێ مەزن، خانی هەمان هزر دووبارە کرییە، دەما دیاردکەت:

"ناسووتی ئەگەر چ رەنگ سوفاله

لاهووتی ژ پەرتەوا جەمالە" (خانی، ٢٠٠٨: ١٣).

مەرەم ژ سوفال، ئانکو تەقن. دروستکرنا مرۆڤی ب گۆتنا قورئانێ کو د چەند قۆناغاندا ب دەستێ قودرەتێ خودێ هاتییە ئافراندن، ئێک ژ وان قۆناغان ژی (تەقن)ە. ئەڤ رووحا ئیلاهی دەما هاتییە د ناڤ ڤێ جیهانێدا و د لەشەکێ ناسووتی یێکو دێ پویچ بیت، ئەو رووح ب رەنگەکێ کێم دهێت بەرێخوەدان کرن، بەلێ د بنەرەتدا و د جیهانا لاهووتیدا، ئەو رووح ژ ژێدەرا خودایییە، لەورا ب بوهایە. بابەتێ ئێکەتییا هەبوونێ ب رەنگەکێ هزرا ئبن عەرەبی تێدا پێشچاڤ دبیت، یاکو وەسا دیار دکەت خودا تشتەکێ ڤەدەر ژ ڤێ جیهانێ نینە، بەلکو ئەوی ئەڤ جیهان د خوەدا گرتییە، ئەڤ د خوەدا گرتنە ژی ب رێکا وێ رووحێیە یاکو وی بەردایە سەر بوونەوەران. ئەڤ هزر د ناڤ چەند مالکێن دیدا ژی دەربرین ژێ هاتییە کرن، ئەو ژی ب ڤی رەنگی:

"(في الجملة) چ ئەووەل و چ ئاخر

(القصة) چ موئمن و چ کافر

هەر یەک ژ تە را وە بوونە مەظهەر

ئەو رەنگە د وان تو بوویی موضمەر

بێ حوسنێ تە نینە وان ووجوودەک

بێ نوورێ تە نینە وان نوموودەک" (خانی، ٢٠٠٨: ١٩).

خانی هەمان هزرا پێشتر ئینایە د ناڤ بابەتێ ئێکەتییا هەبوونێدا، ئەو ل وێ باوەرێیە خودێ د ناڤ هەمی مرۆڤان – چ باوەردار و چ بێباوەر- دا رەنگڤەددەت و هەر ئێک ژ بوونەوەران د بنەرەتدا تەجەللایەکن ژ نوورا ئەوی زاتینە، ئانکو بووینە مەظهەرێ دەرکەفتنا خودایی، هەمی بوونەوەر ژ ئەگەرا حوسنا وی هاتینە هەبوونێ، بێ نوورا ئیلاهی بوونەوەران چ هەبوونەک نینە، بێ نوورا خودایی بوونەوەرێن دی چ نینن. ئەڤ مالکێن شعرێ وێ هزرێ د ناڤ خوەدا هلدگرن کو خودێ د ناڤ بوونەوەراندا تەجەللی دبیت، هەمی بوونەوەر ژی د هەبوونا خوەدا (ممكن الوجود)ن، خودێ د هەبوونا خوەدا (واجب الوجود)ە، ئەگەر خودێ نەبا، مرۆڤ نەدبوون، ئانکو بوونەکە ب هەبوونا سەرەکیڤە گرێداییە.

ئەگەر پرسەک بهێت ئازراندن، ئەرێ کەنگی کەسەک هەست ب هەبوونا جەمالا حەقیقی دکەت؟ ئەڤ پرس ل دەڤ خانی هاتییە بەرسڤدان، ئەو ژی ب ڤی رەنگی:

"ئەو مێوە دەما گها کەمالێ

بوو مەظهەرێ پەرتەوا جەمالێ" (خانی، ٢٠٠٨: ٤١٩).

هەر کەس ب ساناهی نەشێت هەست ب هەبوونا پەرتەوا جەمالا ئیلاهی بکەت، ئەڤا مرۆڤ تێدا بەرەڤ ئێکەتییا هەبوونێڤە دچیت، ئەو کەس نەبیت یێ دگەهت پلەیا ئامادەبوونێ ژ بۆ فەنایێ، ل وی دەمی مرۆڤ کامل دبیت، هەست ب هەبوونا پەرتەوا جوانییا ئیلاهی دکەت.

6 -ئەنجام

خانی د ناڤ دیوانا خوەدا ژ دوو گۆشەیێن تێۆرا (أنا الحق)ڤە بەرێخوەدانێ ل خالقی دکەت، پاشی ئەو ب رەنگەکێ

ڕاستەوخۆ نابێژت خواندەڤانێ خوە من -خانی- باوەری ب ئێكەتییا هەبوونێ هەیە، بەلكو ئەوی جۆرەكێ ڤەشارتنێ كرییە و دبێژت: ئەڤا من باوەری پێ هەیە، هەمان هزرا ڕەسەنا ئێكەتییا ڕەها (وحدة المطلق)یە.

خالا ڤێكگەهشتنا ئبن عەرەبی و ئەحمەدێ خانی ب ڕەنگەكێ گشتی د وێ یەكێدایە كو ئێكەتییا هەبوونێ یا ئەو بەحس دكەن، ئەو ئێكەتییا د چارچووڤێ ئیسلامێدایە، یاكو ئەڤ جیهان دبت تشتەكێ د ناڤ خودێ دا، نەكو تشتەكێ ڤەدەر و جودا ژ خودێ، ئانكو هەبوونا سەرەكی ئەوە و هەبوونا بوونەوەران لاوەكییە. ئەڤ بنیاتە ژی ل دەڤ خانی ب چەند ڕێكان دهێت دیتن، ئێك ژ ئەوان ڕێكا عشقێ بوویە، ژ عشقا مەجازی بەرەڤ عشقا حەقیقی دچت، دەركەڤتنا خودێ (خالق) د ناڤ بوونەوەران (مخلوقات)دا.

شێوازێن دی یێن دەركەڤتنا ئێكەتییا هەبوونێ ل دەڤ ئەحمەدێ خانی، ئەو ژی نیشاندانا خودێ وەكو (نوورا نووران) و تەجەللیبوونا وێ نوورێیە د ناڤ تەنێن جیهانا ناسووتیدا، بۆ نموونە تەجەللیبوونا د ناڤ (میصباحێ ئەزەلی د فندێدا)، یان ژی هەر ئێك ژ تێگەهێن (نار، نوور، شەمع و شەمس)، وەكو هندەك بوونەوەر بۆ ڕەنگڤەدانا خودێ د ناڤدا هاتینە بكارهینان.

دەركەڤتنا ئێكاتییا ڕاستەڤینە د ناڤ گەلەكییا بوونەوەراندا، ژ هزرێن دی یێن ئەحمەدێ خانی دهێن نیاسین، ئەڤ هزرێن بەرەڤ ئالییێ ئێكەتییا هەبوونێڤە دچن، ل دەڤ خانی گەلەك (كثرت) دبن ڕەنگڤەدانا سیفەتێن (وحدت)ێ، ئانكو كارێ وان كەشفا سیفاتایە.

ئێكەتییا هەبوونێ ب شێوازێ هەبوونا ڕووحا خودێ د ناڤ بوونەوەراندا دەردكەڤت، خانی د وێ باوەرێدایە ڕووحا سەرەكی و ئێكانە یا خودێیە، ئەڤ ڕووحێن دی ژ دەرئەنجامێ وێ ڕووحا پیرۆز پەیدابووینە.

گەهشتن ب هەستكرنا ئێكەتییا هەبوونێ ب ڕەنگەكێ ساناهی و بێ گەهشتن ب پلەیا كەمالێ ب دەستڤە ناهێت، خانی ل وێ باوەرێیە ئەگەر مێو گەهشتە كەمالا خوە، وی دەمی دێ بیت مەظهەر و ڕەنگڤەدانا پەرتەوا نوورا ئیلاهی.

7 - ژێدەر

- قورئانا پیرۆز.
- بخارائی، احمد علی رجائی (١٣٦٤)، فرهنگ اشعار حافظ، چاپ هشتم، تهران: انتشارات علمی.
- بوركهارت، تیتوس (١٣٧٣)، درآمدی بر آئین تصوف، ترجمه: یعقوب آژند، چاپ اول، تهران: انتشارات مولی.
- خانی، ئەحمەد (٢٠٠٨)، مەم و زین، بەرهەڤكرن: تەحسین ئیبراهیم دوسكی، چاپا ئێكێ، دهۆك، دەزگەها سپیرێز.
- الحفني، عبدالمنعم (٢٠١٠)، موسوعة الفلسفة والفلاسفة، الجلد الاول، الطبعة الثالثة، القاهرة، الناشر مكتبة مدبولی.
- خانی، ئەحمەد (٢٠١٦)، دیوان، بەرهەڤكرن: تەحسین دۆسكی، چاپا ئێكێ، دهۆك، دەزگەهێ سپیرێز.
- دهخدا، علی اكبر (١٣٧٧)، لغت نامه دهخدا، جلد پانزدهم، چاپ دوم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- دوڕە، عەبدولرەحمان (٢٠٠٨)، ئەحمەدێ خانی، پێشگۆتن: بابێ نازێ، چاپا ئێكێ، دهۆك، بێ دەزگەهـ.
- دۆسكی، محەمەد ئەمین (٢٠١٦)، فەرهەنگا سپیرێز عەرەبی-كوردی، چاپا دوویێ، دهۆك: دەزگەهێ سپیرێز.
- ڕەسوول، عیزەددین مستەفا (٢٠٠٨)، ئەحمەدی خانی، شاعیر و بیرمەند، فەیلەسووف و سۆفی، بەشێ دوو، وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە، نووسەر خۆی، چاپی یەكەم، سلێمانی: بێ دەزگا.
- سجادی، سید جعفر (١٣٣٨)، فرهنگ لغات واصطلاحات فلسفی، چاپ اول، تهران.
- سجادی، سید جعفر (١٨٨٣)، فرهنگ اصطلاحات و تعبیرات عرفانی، چاپ هفتم، تهران: انتشارات طهوری.
- شوان، ئیبراهیم ئەحمەد (٢٠١٠)، فەرهەنگی سۆفیانەی دیوانی جزیری و مەحوی، چاپی یەكەم، هەولێر: ئەكادیمیایی كوردی.
- شوان، ئیبراهیم ئەحمەد (٢٠٢١)، شیعری سۆفیانە لە ئەدەبی كۆنی كوردیدا، چاپی یەكەم، هەولێر: دەزگایی تەفسیر.
- صدری نیا، باقر (١٣٨٨)، فرهنگ مأثورات متون عرفانی، چاپ سوم، تهران: انتشارات سخن.
- علي، انور محمد (٢٠٠٧)، احمد الخاني فلسفة التصوف في دیوانه مم و زین، الطبعة الاولی، دهوك، دار سپیرێز للطباعة والنشر.
- غفاری، سید محمد خالد (١٣٨٠)، فرهنگ اصطلاحات آثار شیخ اشراق شهاب الدین سهروردی، چاپ اول، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- كاكایی، قاسم (١٣٩٣)، وحدت وجود به ریوایت ابن عربی و مایستر اكهارت، چاپ ششم، تهران: انتشارات هرمس.
- محمدسالم، عبدالبدیع محمد عبدالله (-)، فلسفة التصوف بین وحدة الوجود ووحدة الشهود: ابن عربي نموذجا، جامعة الازهر، كلیة الدراسات الاسلامیة والعربیة للبنین بالشرقیة، قسم العقیدة والفلسفة.
- مرعي، فرست (٢٠٢١)، ابن عربي وتأثیره على التصوف الكردي، ٢٠/ ینایر/ ٢٠٢١،سایت(zahawi.org). https://zahawi.org/?p=3814&lang=ar
- معین، محمد (١٣٨٦)، فرهنگ معین، چاپ سوم، تهران: نشر زرین.
- مەحموود، سالار عەزیز (٢٠١٤)، هزری فەلسەفی لە شیعری مەلای جزیری دا، چاپی یەكەم، هەولێر: خانەی موكریانی بۆ چاپ و بلاوكردنەوە.
- نصر، سید حسین (١٣٩٤)، گلشن حقیقت، ترجمه: انشاءالله رحمتی، چاپ سوم، تهران، نشر سوفیا.

پەراوێز:

1. ئۆپانیشاد: ئەڤە دبت بەشەك ژ ڤێدایێ، ڤێدا (vida) ژ بنیاتا (vid) ب واتایا زانینە، و ڤێدا ب خوە ب واتایا مەعریفەت و زانین دهێت، ئەو د بنەرەتدا ژ كۆمەكا پەرتووكێن ئایینێ پیرۆزێ هندییان و ب تایبەت یا گرێداییە ب ئایینێ براهماییڤە، ئەو ب زمانێ سانسكریتی هاتییە نڤیسین، چار پەرتووكان ب خوەڤە دگرت: (Atharva-veda, Sama-veda, Yajur-veda, Rig-veda) نە، هەر ئێك ژ ڤان ڤێدایان ژ كۆمەكا سروودان پێكدهێت، ئەو سروود ب كێشێن جودا و دەربارەی خوداوەندان هاتینە ڤەهاندن. ئۆپانیشاد دبت بەشێ دووماهیێ ژ پەرتووكا پیرۆزا هندییان، ب واتایا ڕوینشتنا ژ نێزیكڤە دهێت. (دهخدا، جلد پانزدهم، ١٣٧٧: ٢٣٢٦١).
2. فەلسەفا نوو ئەفلاتوونی (Neuplationismus): هندەك جاران دبێژنێ فەلسەفا ئەفلۆتینی، كارێ ئەڤی گرۆپێ فەلسەفی زیندیكرنا هزرا كەڤن یاكو هەر ئێك ژ هزرا (ئەرستۆیی، مەشائی، ڕەواقی، فیساگۆرسی و ئەفلاتۆنی) د ناڤ خوەدا گرتییە، هەروەسا ئەو ب ناڤێ ئەسكەندانییە یا سووریيا سەنەمپەرێسی دهێت نیاسین، فەیلەسۆف (فۆرفۆریۆس) ب ئێك ژ مەزنە فەیلەسۆفێن ئەڤێ قوتابخانا دهێت نیاسین (الحفني، الجلد الاول، ٢٠١٠: ١٦٣).
3. Frithjof Schuon (١٩٠٧-١٩٩٨ز)، بیرمەندەكێ موسلمانێ نەژاد سویسرییە، ئەوی پشتی موسلمان بوونا خوە، ناڤێ خوە كربوو (شێخ عیسی نورالدین احمد) (نصر، ١٣٩٣: ١٤٧).
4. حەكیم سەبزەواری د ناڤ (پاورقیهای اسفار، جلد ٢) و هەروەسا حسن زادە ئاملی د ناڤ (رساله وحدت از دیدگاه عارف و حكیم)دا بەحس كرییە.

أساس وحدة الوجود لابن عربي في إنتاج آثار أحمد خاني

ملخص البحث:
إحدى النظريات الفكرية التي برزت في العالم الإسلامي، وخاصة في التصوف، هو موضوع (وحدة الوجود)، والذي بلغ أوج الكمال الفكري عند العلامة الأندلسي (ابن العربي). الغاية من وحدة الوجودي هي ذلك الإتحاد السامي الذي يتسم به الإنسان أمام المسائل الإلهية، ويتسم الإله بالسمات البشرية، حيث يحتوي اللاهوت جوهر ومضمون الناسوت في داخله، ويتغلب الناسوت على اللاهوت، و بتعبير آخر؛ يصبح الإنسان في الحقيقة ذاتا ملكوتيا ويتصرف حسب ذلك، ويتجسد الإله بشكل باطني داخل الإنسان ويفنى الإنسان في ذات الإله. ويبرز أهمية هذا البحث في إنعدام تناول هذا الموضوع المهم في فكر الشاعر الكوردي أحمدي خاني من قبل الباحثين، رغم قربنا من بلوغ الهدف إلا أننا لم نبلغ ذلك، ولكننا بلغنا ذلك الهدف من خلال هذا البحث. يفترض أن يكون أحمدي خاني أحد الشعراء الذين يؤمنون بفكرة وحدة الوجود لإبن العربي والذي استخدمه كثيرا في مصنفاته الأدبية. وتظهر لنا نتائج هذا البحث حقيقة توجه أحمدي خاني نحو الوحدة الوجودي عن طريق العشق، حيث يتوجه من العشق المجازي إلى العشق الحقيقي، ويتجسد الخالق في المخلوقات. بمعنى النقطة المركزية لديه هو وجود الإله، ويعتبر المخلوقات الأخرى علامة على ذلك الوجود. وبتعبير آخر؛ الإله (هو مصدر كل الأنوار)، وتستمد الأحياء نورها من ذلك النور.
الكلمات المفتاحية: الوجود، وحدة الوجود، ابن عربي، آثار أحمد خاني.

THE REFLECTION OF PANTHEISM'S PRINCIPLES OF IBN ARAB IN AHMED KHANI'S WORKS"

ABSTRACT:
The concept of pantheism is among the most profound and influential intellectual theories in Islamic mysticism, particularly within Sufism. The idea of pantheism, which reached its pinnacle in the works of the Andalusian Mystic Ibn Arab (1164–1240 CE), the purpose of pantheism: it posits that God manifests within all aspects of existence, and humanity reflects this divine essence. Within this framework, spiritual unity with God is achieved through the annihilation of the self in the divine presence (fana). This study investigates the influence of Ibn Arabi's pantheism on the Kurdish poet Ahmadi Khani/ Ehmedê Xanî (1651–1707) and explores how this Sufi philosophy is interwoven into his poetry, particularly in his seminal works. To date, no research has specifically examined Khani's engagement with this mystical concept. The findings reveal that Ahmadi Khani embraced Ibn Arabi's ideas, integrating them into his poetry through a thematic journey from worldly love to divine love. This progression mirrors the Sufi path, wherein metaphorical love (ishq majazi) serves as a bridge to the ultimate truth of divine love (ishq haqiqi). Khani portrays God as the central and absolute existence, with all other beings reflecting this divine light. His poetic vision depicts God as the source of all existence, illuminating creation, which derives its essence and gifts from this divine radiance.
KEYWORDS: Existence, Pantheism, Ibn Arab, Ehmedê Khani, Ehmedê Khani's works.